Красимира Алексова*
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
Факултет по славянски филологии
Катедра по български език
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

УДК 811.163.2‘37:811.163.41‘37
https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.2.4
оригинални научни рад
примљен 27. 9. 2024.
прихваћен за штампу 24. 12. 2024.

Ивана Давитков**
Нов български университет
Департамент „Нова българистика”
Университет в Белград
Филологически факултет
Катедра по сръбски език с южнославянски езици
Български език, литература и култура
idavitkov@nbu.bg

ПРЕВОДНИ СЪОТВЕТСТВИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ДУБИТАТИВ НА СРЪБСКИ ЕЗИК

В настоящия доклад се представят и анализират преводни съответствия на българския дубитатив на сръбски език. Емпиричният материал е събран чрез анкета, състояща се от контексти, включващи 10 български изречения с дубитатив, преведени на сръбски език от 19 информатори. В публикацията първоначално се представят значението и формите на дубитатива в съвременния български език като един от четирите евиденциала заедно с индикатива, ренаратива и конклузива. След това се систематизират и коментират най-честотните сръбски преводни съответствия на българския дубитатив, съдържащи се в отговорите на анкетираните. Освен лексикалните маркери за изразяване на дубитивна семантика в сръбските преводи, се коментират и глаголните форми, с които се предават българските дубитативи.

Ключови думи: евиденциалност, дубитатив, български език, сръбски език.

This paper presents and analyzes translation equivalents of the Bulgarian dubitative in the Serbian language. The empirical data was collected through a survey consisting of contexts that include ten Bulgarian sentences with the dubitative, translated into Serbian by 19 informants. The study initially presents the meaning and forms of the dubitative in the modern Bulgarian language as one of the four evidentials together with the indicative, the renarrative and the conclusive. Subsequently, the most frequent Serbian translation equivalents of the Bulgarian dubitative, demonstrated in the responses of the informants, are systematized and commented on. In addition to the lexical markers for expressing dubitative semantics in Serbian translations, the verb forms used to convey Bulgarian dubitatives are also discussed.

Keywords: evidentiality, dubitative, Bulgarian language, Serbian language.

* https://orcid.org/0000-0003-3205-9958
** https://orcid.org/0000-0003-3697-4029

1. Въведение

Настоящият текст има за свой основен обект дубитатива в съвременния български език. Неговото наличие като един от трите косвени евиденциала (освен конклузива и ренаратива) е една от отличителните черти на българския на фона на езиците, притежаващи граматическа категория евиденциалност. В някои типологически изследвания дубитативът се характеризира не като отделен евиденциал, а като употреба на някой от другите евиденциали, най-често на ренаратива или на единствения косвен евиденциал, също така и като епистемична стратегия (вж. напр. Aikhenvald 2004).

В настоящата работа няма да се спираме подробно върху мненията за статуса на дубитативните форми в българския език. Пръв ги отделя Й. Трифонов, сочейки, че изразяват съмнение и недоверие (Трифонов 1905). Според Л. Андрейчин това са средства за „по-силно, емфатично подчертаване на косвеното отношение на говорещото лице към действието“ (Андрейчин 1938/1976: 26). П. Пашов използва термините засилени преизказни или „двойнопреизказни“ форми (напр. Пашов 1999: 187–188). Г. Герджиков представя недоверчивите (инвератативни) форми като един от четирите модуса на изказването на действието (Герджиков 1977, 1984). В трудове на Ив. Куцаров дубитативните форми се разглеждат като преизказване най-вече на конклузива, успоредно с други начини за изразяване на дубитативност (Куцаров 2007: 325–326). В редица съвременни проучвания дубитативът се сочи като самостоятелен член на категорията евиденциалност в съвременния български език (напр. Александров 1985; Алексова 2023; Ницолова 2007, 2008; Търпоманова 2015 и др.). Съществуват обаче и изследователи, които изключват дубитатива от евиденциалната категория в езика ни (напр. Макарцев 2014; Конедарева 2015). Българската евиденциална категория се представя неточно като двучленна в най-широкоразпространените типологически изследвания – на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004) и в Световния атлас на езиковите структури (WALS – https://wals.info/feature/77A#2/18.0/149.8).

Конкретният предмет на проучване в настоящия текст са преводни съответствия на българския дубитатив на сръбски език. Подобно изследване досега не е правено целенасочено. В публикация на Кр. Алексова и Ан. Мосинец се анализират преводните съответствия на българския дубитатив на руски език върху данни от проведена анкета (Алексова, Мосинец 2022). За настоящото изследване използвахме въпросника от тази анкета – контексти с 10 изречения на български език с дубитатив, които анкетираните да

преведат на сръбски език. Целта на анкетата е да се извлекат начините, по които анкетираните представят дубитативната семантика на сръбски език.

Както става ясно, основният изследователски метод е непредставителна анкета, разпространявана чрез електронна поща. В анкетата се включиха 19 души, от които 7 души от България, владеещи сръбски, и 12 души от Сърбия, владеещи български. Сред информаторите са преподаватели, преводачи, билингви. Насочихме се към провеждане на анкета, тъй като дубитативът не е честотен в съпоставка напр. с ренаратива и би трябвало да притежаваме много голям паралелен българско-сръбски корпус, за да извлечем достатъчно паралелни примери от двата езика.[1]

При коментирането на преводните съответствия си служим с лингвистичния анализ като метод на изследване на емпиричния материал. Облягаме се на съпоставителния подход.

В следващата част представяме значението и формите на дубитатива в съвременния български език. След това посочваме и анализираме най-честотните преводни съответствия на българския дубитатив на сръбски. Завършваме с изводи за тези преводни съответствия според проведеното анонимно анкетно проучване.

2. Дубитативът в съвременния български език

Дубитативът е един от трите косвени евиденциала в съвременния български език освен конклузива и ренаратива. С него според застъпваното тук виждане се изразява резервираност на автора на изказването към препредаваната от него чужда информация. Това е по-широко виждане за семантиката на дубитатива в сравнение с мнението, че с него се изразява недоверие към действието в чуждото изказване. Тази резервираност може да обхваща широк диапазон – от леко съмнение в достоверността на препредаваното, през недоверие към изказването поради негативно отношение към неговия автор, поради оценка за ненавременността, нереализируемостта, съмнителността, неподходящността и под. на действието в чуждото изказване (вж. повече у Алексова 2023).

Формите на дубитатива в съвременния български език се отличават, както и тези на конклузива и ренаратива, с незавършен процес на грамати-

1 Секцията по компютърна лингвистика на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ притежава сръбско-български корпус, любезно предоставен ни от проф. Светла Коева, на която изказваме благодарност. Но обемът му е недостатъчен за извличане на достатъчно примери за дубитатива в българския и за неговите функционални съответствия в сръбския език.

кализация, защото негативните форми на бъдещите времена без 3 л., ед. ч. и мн. ч. притежават по три форми за член на парадигмата, а тези в 3 л., ед. ч. и мн. ч. – по два вида форми (вж. Табл. 1 и Табл. 2).[2] Според съществуващи изследвания най-активни са формите с безличния формант *нямало било*, по-редки са тези със спрягащ се глагол *съм*, а най-редки и незасвиделствани в интернет и корпуси са формите с отрицателната частица *не* + положителна форма (вж. повече у Алексова 2023).

Времена	**Деятелен залог**	**Страдателен залог**
Сегашно време – отворя	бил съм отворел бил си отворел бил отворел	бил съм отворен бил си отворен бил отворен
Имперфект – отворех		
Аорист – отворих	бил съм отворил бил си отворил бил отворил	
Перфект – отворил съм	няма	
Плусквамперфект – бях отворил		
Бъдеще време – ще отворя	щял съм бил да отворя щял си бил да отвориш щял бил да отвори	щял съм бил да съм/бъда отворен щял си бил да си/бъдеш отворен щял бил да е/бъде отворен
Бъдеще в миналото – щях да отворя		
Бъдеще предварително време – ще съм/бъда отворил	щял съм бил да съм/бъда отворил щял си бил да си/бъдеш отворил щял бил да е/бъде отворил	
Бъдеще предварително време в миналото – щях да съм/бъда отворил		

Таблица 1. Положителни дубитативни форми в деятелен и страдателен залог, ед. ч., м. р.

2 Дубитативните форми имат различна фреквентност в съвременната комуникация. Формите, включващи спомагателен глагол *бъда*, могат по-често да бъдат открити в страдателния залог (вж. Алексова 2023).

<table>
<tr><th>Времена</th><th>Деятелен залог</th><th>Страдателен залог</th></tr>
<tr><td>Сегашно време – отворя</td><td rowspan="2">не съм бил отворел
не си бил отворел
не бил отворел</td><td rowspan="4">не съм бил отворен
не си бил отворен
не бил отворен</td></tr>
<tr><td>Имперфект – отворех</td></tr>
<tr><td>Аорист – отворих</td><td>не съм бил отворил
не си бил отворил
не бил отворил</td></tr>
<tr><td>Перфект – отворил съм лусквамперфект – бях отворил</td><td>няма</td></tr>
<tr><td>Бъдеще време – ще отворя</td><td rowspan="2">нямало било да отворя
нямало съм бил да отворя
не съм щял бил да отворя

нямало било да отвориш
нямало си бил да отвориш
не си щял бил да отвориш

нямало било да отвори
не щял бил да отвори</td><td rowspan="4">нямало било да съм/бъда отворен
нямало съм бил да съм/бъда отворен
не съм щял бил да съм/бъда отворен

нямало било да си/бъдеш отворен
нямало си бил да си/бъдеш отворен
не си щял бил да си/бъдеш отворен

нямало било да е/бъде отворен
не щял бил да е/бъде отворен</td></tr>
<tr><td>Бъдеще в миналото – щях да отворя</td></tr>
<tr><td>Бъдеще предварително време – ще съм/бъда отворил</td><td rowspan="2">нямало било да съм/бъда отворил
нямало съм бил да съм/бъда отворил
не съм щял бил да съм/бъда отворил

нямало било да си/бъдеш отворил
нямало си бил да си/бъдеш отворил
не си щял бил да си/бъдеш отворил

нямало било да е/бъде отворил
не щял бил да е/бъде отворил</td></tr>
<tr><td>Бъдеще предварително време в миналото – щях да съм/бъда отворил</td></tr>
</table>

Таблица 2. Отрицателни дубитативни форми в деятелен и страдателен залог, ед. ч., м. р.

От таблиците може да се види, че съвпадат дубитативните форми за всяко директно време (ориентирано към акта на комуникацията) с неговия индиректен корелат (ориентиран към миналия момент), което разглеждаме като резултат от парадигматическа неутрализация на опозицията *индиректност : неиндиректност.* В страдателния залог се неутрализира и опозицията *резултативност : нерезултативност*, което обуславя съществуването само на два типа форми: за небъдещите времена и за бъдещите времена. (вж. напр. у Герджиков 1984). Друга особеност е отсъствието на дубитативна форма за перфекта и плусквамперфекта. Конклузивните и ренаративните форми на тези времена съдържат елемента *бил*, което означава, че дубитативът би трябвало да включва два пъти *бил*. Относителната свобода на словореда на микроелементите в дубитативната словоформа възпрепятства разграничаването на семантиката, изразявана от две налични форми *бил*. Въпреки това в устната и писмената реч се срещат употреби като *Бил съм се бил напил*, *Бил съм се бил родил* (вторият пример е на Г. Нинова (Нинова 2016).

3. Преводни съответствия на дубитатива в българския език на сръбски

3.1. За изследваните близкородствени езици е характерна асиметрия по отношение на евиденциалността. За разлика от българската евиденциална категория, включваща индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив, сръбският език не притежава граматикализирана евиденциалност, т.е. може да се говори само за индикативни форми. В рамките на индикатива също е налична асиметрия между разглежданите езици – традиционно се приема, че българската индикативна система се състои от девет глаголни времена, а сръбската от седем. В рамките на двете системи едни глаголни времена са с по-честотна, а други с редуцирана употреба. Въпреки формалната близост между аорист, имперфект, перфект и плусквамперфект, в двата сравнявани езика има различия в тяхната употреба.[3] В сръбския език основното разказвателно минало време е перфект, а в българския тази функция се изпълнява

3 От прегледа на миналите глаголни времена в сръбската и българската граматична литература става ясно, че имперфект, плусквамперфект и аорист са с различна степен на редуцираност в съвременния сръбски книжовен език и до голяма степен се заместват от перфект (вж. Давитков 2016: 52–130). Така напр. редица автори отбелязват, че имперфектът е най-рядко срещан сред миналите глаголни времена в сръбската темпорална система (Стевановић 1989: 652; Станојчић 2010: 373; Пипер, Клајн 2013: 392 и др.), като се посочват някои негови употреби, напр. в пословици (т.нар. *гномски имперфекат*) (Стевановић 1989: 663, Станойчич 2010: 372, Пипер, Клајн 2013: 398 и др.). Съпоставителни елементи между двете темпорални системи има в *Сърбо-хърватска граматика* на Л. Лашкова (Лашкова 2005). Типологически паралели на формите и употребите на бъдеще време прави Ц. Иванова (Иванова 2004: 152–157).

от аорист. От една страна, българският перфект не е време, чрез което може да бъде воден разказ, съответно той е с по-ограничена употреба в сравнение със сръбския перфект. От друга страна, българският перфект е залегнал в основата на възникването на косвените евиденциали (вж. напр. у Герджиков 1984), каквито не притежава сръбският език, а семантиката им се изразява най-често по лексикален път.[4] Глаголната проблематика като цяло е слабо изследвана за тази езикова двойка в съпоставителен план, но поради ограничения обем на работата граматичните преводни съответствия ще бъдат само накратко илюстрирани.

Българските изречения в анкетата съдържат дубитативни форми с различна темпорална принадлежност – дубитативно сегашно време (1), дубитативен имперфект (8), дубитативен аорист (2), дубитативно бъдеще време (3, 4, 5), дубитативно бъдеще време в миналото, вкл. в страдателен залог (6, 9, 10), дубитативно бъдеще предварително време в миналото (7). Разликата в темпоралната принадлежност на дубитативните форми е оказала влияние върху избора на глаголна форма при превод на сръбски, в който се използва някое от сръбските индикативни глаголни времена (*сегашно време, перфект, бъдеще време, по-рядко плусквамперфект*) или условно наклонение (сръб. *потенцијал, кондиционал, могући начин*).

При предаването на дубитативните бъдещи времена, които се срещат в повечето изречения от анкетата (в 7 от общо 10), сръбските преводни еквиваленти са условно наклонение, бъдеще време, конструкции с наречието *умало/замало* и *перфект*/*сегашно време* (рядко) на глагола или *модален глагол в перфект* и *да-конструкция* на основния глагол.[5] В предложените от информаторите преводи с най-честотна употреба са условно наклонение и бъдеще време, напр. *„Че казвай си!“ – помисли Алкивиад, все още коленичил. – Щял бил ножът му да ме стигне – как не! // **Стићи ће** ме његов нож – којешта!; - **Стигао би** ме његов нож – како да не!* Като преводен еквивалент често се среща бъдеще време в подчинено изречение след въвеждащ глагол за речева дейност, напр. ***Кажу да ће** ме његов нож **сустићи** – варају се!; **Тврди да ће** ме његов нож **сустићи** – како да не!* Бъдеще време в миналото, което често се употребява за хипотетични или иреални действия, на сръбски се изразява чрез конструкцията от наречие *умало/замало* и перфектна форма на основния глагол, напр. *Докато си сърбаше кафето рано сутринта, целокупният българин разбра от ефира на националното радио,*

4 С начините за изразяване на ренеративa в славянските езици, включително в сръбския, се занимава Ив. Куцаров (Куцаров 2005), а Л. Лашкова накратко обръща внимание и на този въпрос (Лашкова 2005: 237–238).

5 Повечето изброени преводни съответствия се получават при превод на бъдеще време в миналото на сръбски език (вж. Давитков 2015).

че за една бройка Райчев ***щял бил да бъде подслушван*** *със специални средства. // Док је пио кафу ујутру, бугарски народ је преко националног радија сазнао да* ***умало*** *Рајчева* ***нису прислушкивали*** *специјалним средствима.* Като преводно съответствие често се среща и перфектна форма на модален глагол с да-конструкция, напр. *Док је сркао кафу рано ујутро, тај целовити Бугарин је преко етра националног радија сазнао да* ***је*** *Рајчев због једне ствари* ***требало да буде прислушкиван*** *специјалним средствима.* Както се забелязва, единият преводач е заместил страдателен залог с деятелен, което се забелязва в 7 от 19 превода на същото изречение.

Прави впечатление, че дубитативното бъдеще предварително време в миналото се предава с условно наклонение от всички информатори, когато е употребено в рамките на сложно съставно с подчинено обстоятелствено за условие. Изразените глаголни действия са ирреални: *„Севто“ прави може би най-добре продавания му продукт за износ, показва завидни резултати, ама ще кажем, че струва наполовина, щото, ако не бил Донев,* ***щял бил да е фалирал****. // „Севто“ можда прави најпродаванији производ за извоз и показује завидне резултате, али треба рећи да вреди пола од тога јер* ***би****, да није било Донева,* ***банкротирао****.* Както посочва Л. Лашкова, с условно наклонение в разглежданите езици се изразява преди всичко „желателно и възможно, реализируемо действие“, но то в сръбския език се употребява и за изразяване на предположение, увереност, необходимо условие, повтарящи се минали действия (Лашкова 2005: 234–236). Поради това съпоставителен анализ на употребите на условно наклонение би представлявал интерес за бъдещи изследвания.

Дубитативното сегашно време се превежда както с перфект, така и със сегашно време, като в част от предложените преводи без лексикален маркер дубитативната семантика се предава чрез екплициране на подлог. Това преводаческо решение се среща в общо 11 от общо 18 предложени превода на следното изречение: *Знам я твоята болка – модни шлагери* ***съм бил пеел****, естрадни песни. // Знам ја твоју бол –* ***певао сам*** *модерне хитове, естрадне песме.* По този начин със съответната интонация в сръбските преводи се постигат изразените в оригинала неодобрение, възражение, ирония. В повечето преводи на разгледаното изречение обаче присъстват и лексикални маркери, които ще бъдат разгледани по-долу.

Дубитативният аорист и дубитативният имперфект от проведената анкета най-често се предават на сръбски с перфект и само в единични случаи с плусквамперфект: ***<u>Бил</u>*** *<u>уж</u>* ***<u>казал</u>****: - Вие готвите широка коалиция, молите ме да взема участие в нея. Знаете ли какво готви Дамян Велчев? // Наводно* ***је рекао****:[...]*; ***Рекао је*** *наводно:[...];* ***Био је*** *наводно* ***рекао****:[...]. Военният министър, видите ли,* ***бил четял*** *по време на катастрофата. Министар вој-*

*ни **је**, видите, **читао** у време несреће.*; *Министар одбране **је**, можете мислити, **читао** за време удеса.*; *Војни министар **је**, видите, **био читао** у време катастрофе.*

3.2. В повечето български изречения от анкетата (7 от 10) **липсва лексикален показател**, **подкрепящ или подсилващ** дубитативната семантика, изразена с някое от разгледаните дубитативни времена. При липсващ лексикален показател контекстовите условия често сочат, че става дума за резервираност на автора на изказването към предаваната от него чужда информация: - ***Че** защо да не съм доволен? – отвръщаше пеещият фонтан. – И аз доставям удоволствие на хората, и те на мен. Знам я твоята болка – модни шлагери съм бил пеел, естрадни песни. **Не си прав обаче, лебеде**. Хиляди хора имат нужда от това.* В подчертаното изречение, което е зададено за превод, няма лексикални показатели за дубитативност, но въпросът, започващ с частицата *че*, показва „възражение, противопоставяне, укор и под.“ (БТР 2001: 1060). С изречението, намиращо се след зададеното за превод, несъгласието е изразено и по експлицитен начин: *Не си прав обаче, лебеде*. Именно поради този факт в бъдещи изследвания, опиращи се на емпиричен материал от по-голям сръбско-български корпус, трябва да бъде отчитан широкият контекст при превод на дубитативните форми.

3.2.1. Най-честотният сръбски лексикален показател за изразяване на дубитативност, предложен от информаторите, е наречието *наводно* за изразяване както на съмнение в истинността на казаното, така и на несвидетелско отношение. В *Речник српскога језика* на Матица сръбска наречието се определя по следния начин: „како кажу, како се прича, према нечијем казивању или писању (често с призвуком сумње у тачност дотичног исказа)“ (РСЈ 2011: 739). Този лексикален маркер се появява повече от 20 пъти в преводите на информаторите: *Ти сериозно ли твърдиш, че Енгел щял бил да се върне у нас вдругиден? // Да ли ти заиста тврдиш да ће се Енгел, **наводно**, вратити кући прекосутра?; Проверката мина успешно. После все ни натякваха, че ние, останалите сестри, трябва да сме им благодарни, че са ни отървали от глобата, щели били да ни глобят по една цяла заплата най-малко.,* [...] *// После су нам пребацивали да ми, остале сестре, треба да им будемо захвалне што су нас спасили казне, **наводно** је требало да нас казне одузимањем најмање једне целе плате.*

Наред с *наводно* сред честотните лексикални показатели за дубитативност е наречието *като* с функция на частица, като тези две наречия могат да се редуват с цел усилване на дубитативната семантика и на отрицателната оценка, напр. *Тя щяла да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът ѝ изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. Била съм крадяла, щяла била да дойде с по-*

лиция и да влезела с вратата в нас. // Ја ћу њој да полажем рачуне од сада надаље где одлази новац, који њен син зарађује (зато је дошла), зато што сам ***наводно*** *ја крива што немамо новца /што смо шворц/.* ***Наводно*** *ја крадем и* ***као*** *она ће доћи и банути са полицијом на наша врата.*

С ниска честотност в предложените преводи се явяват наречията *тобоже* и *канда*. *Тобоже (тобож)* означава „као бајаги, привидно, наизглед“ (РСЈ 2011: 1297) и се среща само два пъти в събрания корпус, напр. *Ти сериозно ли твърдиш, че Енгел щял бил да се върне у нас вдругиден? // Да ли ти то озбиљно тврдиш да ће нам се Енгел,* ***тобоже****, вратити прекосутра?;Ти то озбиљно,* ***тобоже*** *Енгел ће се вратити код нас прекосутра?* Наречието *канда* е употребено само един път в преводите: *Тя щяла да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът и изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. // Она би да јој од сада полажем рачуна како трошим новац који, као, њен син зарађује (зато је и дошла), пошто сам ја* ***канда*** *крива што смо још увек без пара.* Според *Речник српскога језика* канда има две значения: 1. като наречие – „ваљда, вероватно, изгледа“ и 2. като съюз е синонимно с *као да* (РСЈ 2011: 505).

Чрез всички разгледани сръбски лексикални показатели се изразява дубитативната семантика на резервираност на автора на изказването към препредаваната от него чужда информация. Както посочва Кр. Алексова, тази резервираност обхваща широк диапазон – от леко съмнение в достоверността на препредаваното, през недоверие към изказването поради негативно отношение към неговия автор, поради оценка за ненавременността, нереализируемостта, съмнителността, неподходящността и под. на действието в чуждото изказване (вж. повече у Алексова 2023).

3.2.2. Сред честотните лексикални показатели в предложените сръбски преводи на изречения от български език с дубитатив са въвеждащите глаголи за речева дейност в сегашно време *тврде/тврди (б. твърдят/твърди), кажу/каже, вели (б. казват/казва), говоре, причају (б. говорят)* или в перфект *тврдили су (б. твърдяха), рекла је (б. каза),* които са маркери за чужда реч в изказването: *Знам я твоята болка – модни шлагери съм бил пеел, естрадни песни. // Знам ја шта те мучи –* ***говоре*** *да певам старе хитове, забавне песме.* Както се вижда, глаголът за речева дейност може да бъде свързан чрез съюза *да* с подчиненото изречение, но може да се използва и безсъюзно в края на изречението, напр.: *После все ни натякваха, че ние, останалите сестри, трябва да сме им благодарни, че са ни отървали от глобата, щели били да ни глобят по една цяла заплата най-малко.// Касније су нам понављали да им морамо бити захвални на томе што су нас спасили казне, претила нам је казна најмање у висини једне плате,* ***тврдили су****.*

Глаголите за речева дейност могат да бъдат вметнати, като с тях се изтъква, че става дума за чужда реч, напр. *Тя щяла да ми държи сметка отсега нататък къде отивали парите, които синът и изкарвал (затова дойде), защото аз съм била виновна, че все сме били без пари. Била съм крадяла, щяла била да дойде с полиция и да влезела с вратата в нас. // Она би ми,* ***вели****, одсад полагала рачуне, где је отишао новац који је њен син зарадио (зато је и дошла), јер сам ја крива што смо увек без пара. Крала сам,* ***каже****, па би дошла са полицијом и провалила на врата.*

Освен посочените глаголи в предложените преводи, макар и по-рядко, се срещат и други добавени глаголи – *оптужити (б. обвиня)* и *запретити (б. заплаша, заканя се)* в перфект. В събрания корпус те се появяват в превода на следното изречение: *Била съм крадяла, щяла била да дойде с полиция и да влезела с вратата в нас. //* ***Оптужила*** *ме* ***је*** *да крадем и* ***запретила*** *да ће доћи са полицијом и ући у наш стан.;* ***Оптужила*** *ме* ***је*** *да сам крала, рекла је да ће доћи с полицијом и да ће направити лом.*

Глаголите за речева дейност, открити в сръбските преводи на българските изречения с дубитатив, представляват маркери за предаване в актуалната реч на чуждо изказване, но чрез тези глаголи не се кодира резервираността на говорещия към преизказваната информация, характерна за българския дубитатив.

3.3. В малко от българските изречения с дубитатив, включени в анкетата, **дубитативната форма е съпътствана от лексикален маркер** (в 3 от 10 изречения). Срещат се следните лексикални показатели: частицата *уж*, както и изразите *как не* и *видите ли*. В преводите на трите изречения информаторите главно предлагат сръбски преводни съответствия, като по-рядко добавят допълнителни лексикални показатели. Така частицата *уж*, с която се изразява несигурност, недоверие в чужди думи, е преведена от повечето информатори с най-честотното в случая наречие *наводно*, като изключение прави само едно изречение, в което се открива съчетанието *као бајаги*[6] като преводен еквивалент на българското *уж:* *Бил уж казал: - Вие готвите широка коалиция, молите ме да взема участие в нея. Знаете ли какво готви Дамян Велчев? // Наводно је рекао:[...]; Рекао је наводно:[...]; Био је наводно рекао:[...]; Кобајаги је рекао: [...].* В преводите на това изречение информаторите не са посочили допълнителни маркери. Разликите между предложените преводи са малко на брой и са в словореда или в избраното глаголно време.

В предложените преводни варианти на изречението: – *Щял бил ножът му да ме стигне – как не!* съчетанието *как не* най-често се превежда със съчетанието *како да не,* но и с *како и не би,* като в единични случаи е потър-

6 **бајаги** прил. тур. нар. 1. (често с прил. „као“) *тобож(е), као, као да.* – Она као бајаги пева. 2. (у служби придева) непром. *тобожњи* (РСЈ 2011: 56).

сено различно съответствие, напр. местоимението *којешта,* глаголът *варати се* в сегашно време – *варају се*, напр. *Стигао би ме његов нож* – ***како да не****!; Стићи ће ме његов нож* – ***којешта****!;* ***Кажу*** *да ће ме његов нож сустићи* – ***варају се****!* Неопределителното местоимение *којешта*, *којечега* освен със значенията 1. *разноврсне ствари*, *штошта*, *свашта* и *2. нешто*, *понешто*, *много шта*, се използва и със значението 3. *макар шта*, *било шта*, *трачарије*; *глупости*, *бесмислице* (РСЈ 2011:535). Като допълнителен маркер един информатор е предложил частицата *ма*, служеща за подсилване но несъгласието: *Његов нож би ме убио,* ***ма*** *како да не!* В сръбските преводни съответствия се срещат и глаголи за речева дейност, употребени като въвеждащи в изказването и изпълняващи функцията на лексикални показатели за предаване на чуждо изказване: ***Тврди*** *да ће ме његов нож сустићи – како да не!;* ***Кажу*** *да ће ме његов нож сустићи – варају се!* Въз основа на разгледаните български изречения от анкетата, в които дубитативната форма е придружена от лексикален маркер, може да се направи извод, че информаторите рядко са използвали допълнителни лексикални средства за изразяване на дубитативната семантика. Сред използваните допълнителни средства чрез частицата *ма* се предава дубитативната семантика за резервираност на автора на изказването към препредаваната от него чужда информация, докато въвеждащите речеви глаголи са маркери за чужда реч в изказването.

Заключение

За изследваните южнославянски езици междуезиковата асиметрия е характерна както в областта на граматикализираната евиденциалност, така и в рамките на индикативната темпорална система. За разлика от българската четиричленна евиденциална категория (индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив), сръбският език не притежава граматикализирана евиденциалност, т.е. може да се говори само за индикатив. От друга страна, в рамките на индикатива съществуват глаголни форми, които се отличават с формално съответствие и с различна функция и честотност в разглежданата езикова двойка. Това с особена сила се отнася до перфект, аорист, имперфект, плусквамперфект, а както се забелязва от изложеното, и до условно наклонение, което би представлявало интерес за бъдещи съпоставителни изследвания. Не по-малък интерес биха представлявали още две български глаголни времена от миналия план, липсващи в сръбската индикативна система, а именно бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото.

От направения анализ става ясно, че при разглеждането на начините за предаване на дубитативната семантика на сръбски език трябва да бъдат взети предвид както лексикалните показатели за изразяване на резервираност към чуждо изказване, така и граматическите характеристики на сръбските

глаголи. В повечето български изречения от проведената анкета семантиката на дубитатива, а именно недоверието, съмнението, резервираността към препредавана чужда информация, се изразява по граматичен път чрез дубитативни форми с различна темпорална принадлежност и със/без лексикален показател, подсилващ дубитативната семантика. Основният извод от направения анализ е, че в сръбските преводи предаването на дубитативната семантика се реализира по два начина: 1. чрез лексикално средство (наречия, частици, въвеждащи глаголи и под.) и подходяща граматична форма (индикативно глаголно време или условно наклонение); 2. само чрез граматична форма без лексикални средства. Резултатите от направения анализ показват, че различната темпорална принадлежност на дубитативната форма в оригинала е оказала влияние върху избора на сръбското граматично преводно съответствие, което е някое от сръбските индикативни времена (сегашно време, перфект, бъдеще време, по-рядко плусквамперфект) или условно наклонение. Бъдещите дубитативни времена от анкетата са предадени на сръбски с условно наклонение, бъдеще време, конструкции с наречието *умало/замало* и перфект/сегашно време (рядко) на глагагола или с модален глагол в перфект и *да*-конструкция на основния глагол. Сръбските граматични съответствия на българските дубитативни форми често са съпътствани от лексикални показатели (наречия, частици, въвеждащи глаголи) в стремежа да се предаде дубитативната семантика в преводния сръбски текст. Този стремеж обаче невинаги се реализира в пълна степен в коментираните сръбски преводи на информаторите ни, тъй като с модалните наречия и частици в сръбското съответствие се предава резервираността на автора към препредаваната чужда информация, но при употребата само на въвеждащи глаголи за речева дейност липсва негативната оценъчна семантика, носена от българския дубитатив. Сред наречията с най-честотна употреба е *наводно*, следва наречието с функция на частица *као*, а с най-ниска честотност са *тобоже* и *канда*. Сред най-честотните лексикални средства са въвеждащите речеви глаголи в 3 л., ед. и мн. ч. в сегашно време или перфект: *тврдити*, *казати*, *говорити*, *причати* и др., като по-рядко се срещат други глаголи, напр. *оптужити*, *запретити*. Въз основа на анализирания корпус може да се каже, че изброените лексикални средства се използват повече в преводния сръбски език, но не са малко случаите, в които такива средства не съпътстват избраната от преводача глаголна форма. Това ни навежда на мисълта, че в бъдещи изследвания корпусът трябва да бъде разширен, както и да бъде разгледан широкият контекст, който може да бъде носител на дубитативната семантика.

В преводите на българските изречения, в които дубитативната форма е съпътствана от лексикално средство, подчертаващо изразената резервираност към чуждото изказване, предаването на дубитативната семантика

на сръбски език става чрез превод на лексикалния маркер, напр. *уж* (ср. *наводно*, *као бајаги*), *как не* (ср. *како да не, којешта* и др.). По-рядко има случаи на употреба на допълнителни лексикални средства, чрез които невинаги изцяло се предава дубитативната семантика (най-често въвеждащи глаголи – *тврде, кажу*, единичен случай на частица – *ма*). Резултатите от изложената в статията проблематика се отличават с приложимост в обучението по български език в Сърбия и по сръбски език в България, а също така отварят перспективи за бъдещи изследвания на недостатъчно разглежданите въпроси на славянското съпоставително езикознание и преводознание.

Цитирана литература

Александров, Александър. «Класификация на българските глаголни времена според модуса на изказването». Съпоставително езикознание 4–5, 1985: 94–103.

[Aleksandrov, Aleksandar. «Klasifikatsia na balgarskite glagolni vremena spored modusa na izkazvaneto». Sapostavitelno ezikoznanie 4–5, 1985: 94–103]

Алексова, Красимира. Дубитативът в съвременния български език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2023.

[Aleksova, Krasimira. Dubitativat v savremennia balgarski ezik. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2023]

Алексова, Красимира, Анастасия Мосинец. «Българският дубитатив и неговите функционални съответствия при превод на руски». [В:] Т. Ангелова, А. Бояджиев, Ст. Фетваджиева, М. Александрова (съст.) От слово към действие: разкази и репрезентации. Том 1. Езиковедски четения. Сборник с доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 2–4 май 2019 г. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 9 –18.

[Aleksova, Krasimira, Anastasia Mosinets. «Balgarskiyat dubitativ i negovite funktsionalni saotvetstvia pri prevod na ruski». [V:] T. Angelova, A. Boyadzhiev, St. Fetvadzhieva, M. Aleksandrova (sast.). Ot slovo kam deystvie: razkazi i reprezentatsii. Tom 1. Ezikovedski chetenia. Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia na Fakulteta po slavyanski filologii, 2–4 may 2019 g. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 9 –18]

Андрейчин, Любомир. «Обща характеристика на българската глаголна система». [В:] П. Пашов, Р. Ницолова. Помагало по българска морфология. Глагол. София: Наука и изкуство, 1938/1976, 22–28.

[Andreychin, Lyubomir. «Obshta harakteristika na balgarskata glagolna sistema». [V:] P. Pashov, R. Nitsolova. Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol. Sofia: Nauka i izkustvo, 1938/1976, 22–28]

БТР: Български тълковен речник (четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов). София: Наука и изкуство, 2001.

[BTR: Balgarski talkoven rechnik (chetvarto izdanie, dopalneno I preraboteno ot Dimitar Popov). Sofia: Nauka i izkustvo, 2001]

Герджиков, Георги. «Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията "ангажираност на говорещия с изказването на действието")». Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии. Т. 69, 2, 1977: 5–68.

[Gerdzhikov, Georgi. «Edna spetsifichna glagolna kategoria v savremennia balgarski ezik (Kategoriyata "angazhiranost na govoreshtia s izkazvaneto na deystvieto")». Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po slavyanski filologii. T. 69, 2, 1977: 5–68]

Герджиков, Георги. Преизказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство, 1984.

[Gerdzhikov, Georgi. Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984]

Давитков, Ивана. «За някои наблюдения върху превода на българското бъдеще време в миналото». [В:] Мария Стойчева и др. (ред. кол. и състав.) Докторантски изследвания в социалните и хуманитарните науки. Т. 2, Традиции и новаторство. Традиционни и нови подходи в изследванията в социалните и хуманитарните науки. София: Изток-Запад, 2015, 121–136.

[Davitkov, Ivana. «Za nyakoi nablyudenia varhu prevoda na balgarskoto badeshte vreme v minaloto». [V:] Maria Stoycheva i dr. (red. Kol. i sastav.) Doktorantski izsledvania v sotsialnite i humanitarnite nauki. T. 2, Traditsii i novatorstvo. Traditsionni i novi podhodi v izsledvaniyata v sotsialnite i humanitarnite nauki. Sofia: Iztok-Zapad, 2015, 121–136]

Давитков, Ивана. Граматични трансформации при художествен превод (сръбско-български паралели). Димитровград – София: Народна библиотека „Детко Петров", Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 2016. [Davitkov, Ivana. Gramatichni transformatsii pri hudozhestven prevod (srabsko-balgarski paraleli). Dimitrovgrad – Sofia: Narodna biblioteka „Detko Petrov", Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski", 2016]

Иванова, Ценка. Близки и различни: южнославянски езикови проекции. Велико Търново: Университетско издателство: „Св. св. Кирил и Методий", 2004. [Ivanova, TSenka. Blizki i razlichni: yuzhnoslavyanski ezikovi proektsii. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo: „Sv. sv. Kiril i Metodiy", 2004]

Конедарева, Сенем. «Евиденциалността в българския език – типологичен аспект». Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор". Благоевград, 2015. <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf 27.09.2024> [Konedareva, Senem. «Evidentsialnostta v balgarskiaezik–tipologichen aspekt». Avtoreferatnadisertatsia za pridobivanenaobrazovatelnatainauchnastepen „doktor". Blagoevgrad, 2015. <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf> 27.09.2024]

Куцаров, Иван. «Славянски частици и наречия за изразяване на конклузив и преизказност». [В:] Чешко-български колоквиум (Прага 23–24 май 2005г.). Научни

трудове – Филология, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Т. 43, кн. 1, сб.Б, 2005, 5–24. [Kutsarov, Ivan. «Slavyanski chastitsi i narechia za izrazyavane na konkluziv i preizkaznost». [V:] CHeshko-balgarski kolokvium (Praga 23–24 may 2005g.). Nauchni trudove–Filologia, Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“. T. 43, kn. 1, sb.B, 2005, 5–24]

Куцаров, Иван. Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007. [Kutsarov, Ivan. Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2007]

Лашкова, Лили. Сърбо-хърватска граматика. София: Емас, 2005. [Lashkova, Lili. Sarbo-harvatska gramatika. Sofia: Emas, 2005]

Макарцев, Максим М. Эвиденциальность в пространстве балканского текста. Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. [Makarcev, Maksim M. Èvidencial′nost′ v prostranstve balkanskogo teksta. Moskva, Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriâ, 2014]

Нинова, Галя. Генезис и семантика на адмиратива в български и албански: дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“: Научно-техническа и педагогическа библиотека, София, сигн. Хр ДсЕ 19150. [Ninova, Galya. Genezis i semantika na admirativa v balgarski i albanski: disertatsia za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“: Nauchno-tehnicheska i pedagogicheska biblioteka, Sofia, sign. Hr DsE 19150]

Ницолова, Руселина. «Модализованная эвиденциальная система болгаркого языка». [В:] В. Храковский (отв. ред.) Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Санкт-Петербург: Наука, 2007, 107–197. [Nicolova, Ruselina. «Modalizovannaâ èvidencial′naâ sistema bolgarkogo âzyka». [V:] V. Hrakovskij (otv. red.) Èvidencial′nost′ v âzykah Evropy i Azii. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007, 107–197]

Ницолова, Руселина. Българска граматика. Морфология. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008. [Nitsolova, Ruselina. Balgarska gramatika. Morfologia. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2008]

Пашов, Петър. Българска граматика. София: Хермес, 1999. [Pashov, Petar. Balgarska gramatika. Sofia: Hermes, 1999]

Пипер, Предраг, Иван, Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013. [Piper, Predrag, Ivan, Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2013]

РСЈ: Речник српскога језика (Измењено и поправљено издање). Нови Сад: Матица српска, 2011.

[RSJ: Rečnik srpskoga jezika (Izmenjeno i popravljeno izdanje). Novi Sad: Matica srpska, 2011]

Станојчић, Живојин. Граматика српског књижевног језика. Београд: Креативни центар, 2010.

[Stanojčić, Živojin. Gramatika srpskog književnog jezika. Beograd: Kreativni centar, 2010]

Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса. 4. издање. Београд: Научна књига, 1989.

[Stevanović, Mihailo. Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma). II. Sintaksa. 4. izdanje. Beograd: Naučna knjiga, 1989]

Трифонов, Юрдан. «Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола *съм* в новобългарския език». Периодично списание на Българското книжовно дружество, LXVI, 1905: 155–192.

[Trifonov, YUrdan. «Sintaktichni belezhki za saedinenieto na minalo deystvitelno prichastie s glagola *sam* v novobalgarskia ezik». Periodichno spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, LXVI, 1905: 155–192]

Търпоманова, Екатерина. Евиденциалност в балканските езици: български и албански. София: ИК „Ни плюс“, 2015.

[Tarpomanova, Ekaterina. Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski. Sofia: IK „Ni plyus“, 2015]

Aikhenvald, Alexandra. Evidentiality. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Красимира Алексова
Ивана Давитков

ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ БУГАРСКОГ ДУБИТАТИВА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду се анализирају еквиваленти бугарског дубитатива у преводу на српски језик. У раду се полази од значења и облика дубитатива у савременом бугарском језику као једног од четири евиденцијала уз индикатив, ренаратив и конклузив. Емпиријски материјал сакупљен је преко анкете, која се састоји од 10 бугарских реченица са дубитативом, преведених од стране 19 анкетираних. Ауторке су изабрале анкету, пошто дубитатив није толико фреквентан као нпр. ренаратив и потребан је велики бугарско-српски корпус како би се нашао довољан број паралелних примера за наведени језички пар. У коментарисању преводних решења примењује се лингвистичка анализа као метод истраживања емпиријског материјала. У анализи најучесталијег емпиријског материјала на српском примењује се упоредна метода.

Из ове анализе закључује се да код посматрања начина превођења дубитативне семантике на српски језик треба имати у виду како лексичке показатеље којима се изражавају резерве према туђем исказу (модални прилози, речце, изрази) и лексичке показатеље за изражавање туђих речи (уводни глаголи говорења), тако и граматичке карактеристике српских глагола. У том смислу анализа преводних еквивалената треба да буде објашњена кроз постојећу међујезичку асиметрију, како

у области евиденцијалности (присутност конклузива, ренаратива и дубитатива у бугарском језику), тако и у темпоралном систему индикатива (присутност формалног паралелизма између одређених глаголских облика и разлика у њиховој учесталости и употреби, као и недостатку одређених глаголских облика). Главни закључак урађене анализе јесте да се у српским преводима преношење дубитатива реализује на два начина: 1. преко лексичког средства (прилози, речце, глаголи и сл.) и одговарајућег глаголског облика (индикатив или кондиционал): 2. само преко граматичког облика без лексичких средстава, чиме се потврђује почетна истраживачка теза. Резултати анализе показују да различита темпорална припадност дубитативног облика у оригиналу утиче на избор српског граматичког преводног еквивалента, што је неко од српских индикативних времена (садашње, перфекат, будуће, и ређе, плусквамперфекат) или кондиционал. На основу анализираног материјала може се рећи да су наведена лексичка средства више коришћена у преводу на српски језик, али има и случајева где та средства не прате глаголски облик који је изабрао преводилац. Такође, резултати истраживања показују да не изказују сва лексичка средства у преводу у потпуности дубитативну семантику – модални прилози и речце изражавају резервисаност аутора према преношењу туђих речи, а уводни глаголи говорења су више маркери туђих речи у исказу. Све ово нас наводи на мисао да будући корпус треба проширити и посматрати у ширем контексту, који би могао бити носилац дубитативне семантике.

Резултати анализе се одликују примењивошћу у изучавању бугарског језика у Србији и српског језика у Бугарској, а такође отварају перспективе за будућа истраживања недовољно истражених питања словенске контрастивне лингвистике и превођења.

Кључне речи: евиденцијалност, дубитатив, бугарски језик, српски језик